PANDEMIJA, TELEDELO IN PREOBRAZBA PARADIGME TRAJNOSTNEGA URBANIZMA**

Povzetek. Med pandemijo se nakazujejo različne potencialno mogoče smernice urbanega razvoja. Glavni cilj raziskave temelji na razumevanju in analizi trenutnih indecev, začetnih tendenc, ki bi lahko nakazale prihodnjo postpandemijsko bivanjsko izbiro prebivalcev mest. Analize v raziskavi so pokazale, da je ena od možnosti prihodnjega urbanega razvoja intenzivizacija procesa suburbanizacije in množične selitve v manjša naselja z manjšo urbanistično gostoto. Druga možnost pa nakazuje spremenjeno sestavo že obstoječega urbanega tkiva, ki podpira visoko gostoto poseljenosti, trajnostno urbano preobrazbo in digitalizacijo mest s poudarjeno množično uporabo teledela. Teledelo, ki deluje sinergično, komplementarno in usklajeno z drugimi družbenoprostorskimi ukrepi, je odlično orodje pri blaženju negativnih učinkov pandemije.

Ključni pojmi: pandemija, teledelo, trajnostni urbanizem, urbanost, trajnostnost, postpandemijske bivanjske izbire

Uvod

Pandemije že od nekdaj vplivajo na urbanistično formo oz. na njeno funkcijo. Grajeno okolje, z vidika makro nivoja planiranja mestne infrastrukture in z mikro nivoja urejanja notranjosti hiš, je bilo od nekdaj determinirano s preprečevanjem širjenja različnih bolezni. V 14. stoletju je npr. bubonska kuga spodbudila radikalen urbanističen napredek (obdobje renesanse). Mestne oblasti so zaradi kuge preoblikovale in izboljšale prenatrpane urbane soseske, razširile zunanje meje mesta, razvile prve karantenske zmogljivosti in vzpostavile velike javne prostore. Tudi v 20. stoletju so bile nalezljive bolezni med najpomembnejšimi motivi za obnovo mest. Izbruhi tuberkuloze, tifusa in španske gripe so spodbudili celovito urbano načrtovanje, urejanje degradiranih naselij, ureditev stanovanjskih stavb in učinkovitejše ravnanje z odpadki (Megahed in Ghoneim, 2020).

* Dr. Primož Medved, docent, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija.

** Izvirni znanstveni članek.

DOI: 10.51936/tip.58.3.744-761

Podobno kot v preteklosti je tudi trenutna nepričakovana pandemija Covida-19 popolnoma preobrazila naše družbenoprostorske vzorce. Dandanes je še prezgodaj, da bi lahko napovedali, kako drugačen bo naš vsakdanji način življenja. Nekatere napovedi predvidevajo, da bodo (post) pandemijski učinki trajali nekaj let. Druge analize pa omenjajo, da bo to »obdobje« lahko trajalo več desetletij. Vsekakor pa bo naš vsakdan še dolgo precej drugačen, kot smo ga bili vajeni pred pandemijo.

V zadnji pandemijski krizi so bila najbolj prizadeta območja z najvišjo gostoto poseljenosti (New York, Tokio, Pariz, Madrid, New Delhi itd.), saj se v gosto naseljenih območjih okužba hitreje prenaša. Prve analize in razprave že nakazujejo; da se bo spremenilo razumevanje koncepta trajnostnega urbanizma; določeni trajnostni temelji (predvsem gostota poseljenosti) naj bi bili namreč postavljeni pod vprašaj. Nekateri raziskovalci urbanega (npr. Capolongo et al., 2020; Fezi, 2020) izpostavljajo dejstvo, da naj bi zaradi hitrega prenašanja okužbe prav gosto naseljena območja (po novem) postala netrajnostna. Nemogoče je napovedati, ali se bosta zaradi te spremembe procesa suburbanizacije in reruralizacije pospešila, vendar obstaja tudi takšna distopična možnost (vsaj za določen delež populacije), še posebej, če bi se pandemijska obdobja podaljševala ali v primeru večkratne mutacije virusa. Raziskava v članku se bo fokusirala na (post)pandemijsko spremenjeno percepcijo trajnostne oblike bivanja, s posebnim poudarkom na proučevanju vpliva gostote naseljenosti. Postavlja se tudi vprašanje, ali je mogoče trajnostno preoblikovati bivanje v redko naseljenem območju (predvsem z zmanjševanjem odvisnosti od avtomobilov).

V zadnjem desetletju je informacijska tehnologija napredovala do te mere (prek izjemne rasti omogočenega prenosa podatkov, dela prek »oblačkov«, »mirroringa« informacijskih sistemov iz pisarne itd.), da je danes s tehnološko-operativnega vidika teledelo primerljivo z delom v pisarni. Možnost nemotene komunikacije, sodelovanja in izmenjave velikih količin podatkov s svetlobno hitrostjo je radikalno spremenila naš življenjski slog in predvsem način dela. Do pojava Covida-19 je bilo v številnih panogah mogoče zaznati nekakšen upor proti prostorski ločitvi delovnega procesa in (fizičnega) delovnega mesta oz. do teledela (Bereitschaft in Scheller, 2020). Zaradi širjenja Covida-19 pa so se pojavili novi izzivi in priložnosti za poslovne inovacije, vključno z načinom organiziranja in oblikovanja dela. Medtem ko se je v zadnjih desetih letih uporaba teledela zelo počasi povečevala, je med pandemijo večina zasebnih in javnih organizacij začela svoje zaposlene »pošiljati domov«, in tako ustvarila pogoje za najobsežnejši in množičen eksperiment uporabe teledela v zgodovini (Loia in Adinolfi, 2021).

Teledelo oz. delo na daljavo je krovni izraz/koncept za opravljanje dela na daljavo z uporabo informacijskih in komunikacijskih tehnologij (IKT)

(Taskin in Bridoux, 2010; Mokhtarian et al., 2004). Zaradi vse večje relevantnosti podnebnih sprememb predstavlja teledelo ključno strateško orodje, ki lahko vpliva na manjše onesnaževanje, neposredno je povezano s porabo energije in z izpusti škodljivih emisij zaradi dnevnega potovanja na delo (predvsem v primeru uporabe zasebnih avtomobilov) ter s porabo energije na delovnem mestu (pri ogrevanju, hlajenju in razsvetljavi pisarniških prostorov) (Hook et al., 2020). Teledelo bi lahko predstavljalo enega izmed ključnih instrumentov za olajšanje prehoda v novo obliko bolj trajnostnega življenjskega sloga. Raziskava se bo osredinila na tri temeljna raziskovalna vprašanja: Kako bi lahko pandemija spremenila osnovna načela trajnostnega urbanizma? Kakšne so smeri družbenoprostorskega razvoja med pandemijo in po njej? Kakšno vlogo bi imelo pri tem teledelo?

V prvem delu bo prikazano, kako teledelo vpliva na trajnostnost – z družbene, okoljske in ekonomske perspektive. Splošno priznано je dejstvo, da teledelo pripomore k zmanjševanju okoljskega odtisa, torej vpliva na okoljske vidike trajnostnega razvoja. Manj razprav pa je bilo namenjenih tematici, kako teledelo vpliva na ekonomske in predvsem na družbene vidike trajnostnega razvoja. Teledelo do izbruha pandemije kljub številnim dokazanim koristim še ni postalo (dovolj) priljubljena in splošno sprejeta praksa. Neuresničena množična popularizacija dela na daljavo naj bi bila verjetno tudi posledica »omejenih dokazov« družbenih koristi teledela (Bojovic et al., 2020). Številne raziskave dokazujejo, da je danes še vedno zakoreninjeno prepričanje, da so sestanki »iz oči v oči« bistvenega pomena za krepitev zaupanja med kolegi in poslovnimi deležniki ter da jih ni mogoče nadomestiti z virtualnimi srečanji, ki jih omogoča IKT (Baruch, 2001). Določene študije so pokazale, da osebne, individualne skrbi glede čustvene izolacije in/ali onemogočenega napredovanja v prihodnosti zmanjšujejo pripravljenost ljudi, da sprejmejo delo na daljavo (Schulte, 2015). Tudi z ekonomske perspektive nekatera podjetja omejujejo teledelo zaradi morebitne manjše odgovornosti in produktivnosti zaposlenih – kljub raziskavam, ki dokazujejo ravno nasprotno (Hook et al., 2020).

V drugem delu bo raziskava temeljila na proučevanju in ugotavljanju različnih povezav, implikacij in odnosov v trikotniku *pandemija-trajnostni urbanizem-teledelo*. Proučevane bodo različne potencialno možne smerice urbanega razvoja, ki se nakazujejo med pandemijo. Poleg omenjene možnosti intenziviranja procesa suburbanizacije in selitve v manjša naselja z manjšo urbanistično gostoto se sočasno ponuja tudi druga možnost. Tudi z namenom premagovanja pandemije se namreč nakazuje spremenjena kompozicija obstoječega urbanega tkiva, ki podpira visoko gostoto posejlosti, trajnostno urbano preobrazbo in digitalizacijo mest s poudarjeno množično uporabo teledela. Glavni cilj v drugem delu raziskave bo temeljil na razumevanju in analizi trenutnih indecev, začetnih tendenc, ki bi lahko

nakazale postpandemijsko bivanjsko izbiro prebivalcev mest, in sicer: ali v smer suburbanega, redko poseljenega območja ali pa se bodo mesta prestrukturirala in uporabila svojo gostoto kot prednost ter orodje v bojevanju proti pandemiji.

V zaključku bodo kritično obravnavani vsebina raziskave in rezultati analiz. Vsekakor se kompleksnosti bivanjskih preferenc ne da obravnavati linearno oz. se jih ne da poenostaviti, izhajajoč samo iz fragmentiranih vzročno-posledičnih vzorcev. Kritična refleksija bo namenjena tezama, ali bodo mesta res največje žrtve pandemije in ali se bodo bivanjske preference dejansko še bolj retradicionalizirale oz. reruralizirale. Poseben poudarek v zadnjem poglavju bo namenjen »moči in odpornosti mest« oz. »rezilientnosti (koncepta) urbanosti« (Lefebvre, Sennett), kar bo omogočilo bolj celovito razumevanje raziskave.

Teledelo in trajnostnost

Okoljski vidiki trajnostnosti in teledelo

Večina dosedanjih relevantnih znanstvenih raziskav je bila osredotočena predvsem na učinke teledela na okolje oz. na okoljsko dimenzijo trajnostnega razvoja; v manjši meri pa je bila proučevana korelacija med teledelom in družbenimi vidiki trajnostnega razvoja. Teledelo ima vsekakor pomembno vlogo pri ohranjanju oz. spodbujanju okoljske trajnostnosti. Ta učinek se odraža predvsem z vplivom teledela na zmanjševanje onesnaževanja zaradi avtomobilskega prometa in zastojev na cestah. Teledelo posredno predstavlja pomembno orodje prometne politike pri odvrčanju prekomerne uporabe zasebnih avtomobilov (Baruch, 2001). Hook et al. (2020) ugotavljajo, da večina relevantnih znanstvenih študij dokazuje, da teledelo pripomore k neto zmanjšanju porabe energije in škodljivih emisij (na makro ravni celotnega gospodarstva) in da le manjšinski del študij dokazuje neto povečanje. Manjša poraba energije zaradi učinkov teledela je, kot rečeno, v veliki meri posledica odprave vožnje na delo, zmanjšanja zastojev na cesti, pa tudi zmanjšanja porabe energije v pisarnah (Hook et al., 2020). Ugotovljeno je bilo, da je z vplivom teledela manj obremenjen sistem javnega prometa.

Zaradi omenjenih pozitivnih vplivov teledela na okoljsko trajnostnost bi državni/transnacionalni ukrepi lahko bolj spodbujali sistemsko razširjenost teledela in s tem posredno vplivali na prihodnjo tranzicijo – iz avtomobilske odvisnosti k trajnostni mobilnosti (Belzunegui-Eraso in Erro-Garcés, 2020).

Večina študij izpostavlja, da delo na daljavo pripomore k manjši porabi energije, vendar ni mogoče spregledati raziskav, ki opozorili na določene vplive, ki lahko povečajo kumulativno porabo energije in negativno

vplivajo na različne okoljske kazalnike. Ta t.i. »povratni učinek« teledela se izraža na več načinov. Prvič, teledelo lahko spodbudi več neslužbenih potovanj, ki so vezana na prosti čas in druge nedelovne aktivnosti (nakupovanje, šolanje in drugi dnevni opravki) (Lachapelle et al., 2018). Drugi razlog za povratni učinek teledela je povezan s skupinsko dinamiko prevozov znotraj gospodinjstva. De Abreu in Melo (2018) sta ugotovila, da delo na daljavo v gospodinjstvih z eno delovno aktivno osebo vpliva na večje število potovanj (zlasti z lastnim avtomobilom) drugih delovno neaktivnih oseb iz istega gospodinjstva. V gospodinjstvu z dvema (ali več) delovno aktivnima osebama je namreč pogosto lažje kombinirati prevoz na delo z drugimi vsakdanjimi opravki, kot sta prevažanje otrok in nakupovanje. Tretji negativen okoljskovarstveni učinek teledela se kaže v večji razpršenosti bivanjske lokacije in posledično daljših vožnjah delavcev na daljavo (zunaj delovnega časa). Zadnje raziskave iz ZDA in Evrope nakazujejo, da bi množično sprejetje dela na daljavo lahko spodbudilo dolgoročne spremembe bivanjske lokacije (potencirana suburbanizacija), ki bi izravnale ali presegle nekatere okoljske koristi teledela (Hook et al., 2020).

Gledano v celoti pa je potrebno poudariti, da kljub upoštevanju tako imenovanega »povratnega učinka« večina raziskovalcev potrjuje, da je celosten okoljski učinek teledela še vedno pozitiven (Loia and Adinolfi, 2021).

Družbeni in ekonomski vidiki trajnosti in teledelo

Teledelo omogoča lažje usklajevanje zasebnega (družinskega) življenja z delom. Hkrati delavcem na daljavo omogoča, da manj časa preživijo zunaj doma in ga ne porabijo za dnevna potovanja do delovnega mesta ali v pisarnah. Zaradi boljšega ravnovesja med zasebnim in poklicnim življenjem se delavci na daljavo (v povprečju) počutijo bolj zadovoljni v primerjavi s tistimi, ki vsakodnevno delajo v pisarnah (Fonner in Roloff, 2010). Delo na daljavo dovoljuje večjo svobodo pri upravljanju vsakdanjih dnevnih opravil. Zaradi večje fleksibilnosti upravljanja s svojim delovnim časom si delavci na daljavo lahko sami določijo čas, kdaj bodo nakupovali ali preživljali prosti čas (Mann in Holdsworth, 2003). Posledično imajo delavci na daljavo boljši odnos do dela in doživljajo manj stresa v primerjavi z delavci v pisarnah (Anderson, Kaplan in Vega, 2015; Gray et al., 1995).

V nedavni obsežni študiji, izvedeni po metodi analize razpoloženja, sta Loia in Adinolfi (2021) ugotavljali, kako je teledelo dojemano v povezavi s trajnostnim razvojem. Mogoče presenetljivo, a kljub dokazanim pozitivnim vplivom teledela na okolje ljudje teledelu ne pripisujejo »okoljske vrednosti«. Iz analize razpoloženja so bili identificirani pozitivni in negativni atributi teledela, ki pa so bili povezani skoraj izključno z družbeno in ekonomsko trajnostnostjo. Identificirani pozitivni dejavniki, vezani na teledelo, so bili

zaposlitvena varnost (še posebej v času pandemije), fleksibilno upravljanje lastnih delovnih aktivnosti in večja angažiranost zaposlenih. Ugotovljeno je bilo tudi, da so delavci zaznali višjo produktivnost in posledično uspešnost v organizacijah, v katerih so množično uvedli teledelo (Loia in Adinolfi, 2021). Mann in Holdsworth (2003) ugotavljata, da je povečana delovna produktivnost posledica višje storilnosti delavcev na daljavo zaradi manj prekinitev, daljšega delovnega časa in fleksibilnosti pri načrtovanju delovnih nalog. Poleg omenjenega Reid (1993) ugotavlja, da je z uvedbo teledela mogoče doseči tudi znaten finančni prihranek zaradi manjših stroškov vzdrževanja nepremičnin, nižjih najemnin in drugih stroškov pisarniških prostorov.

Izvajanje dela na daljavo ima lahko tudi negativen družbeni vpliv, saj v določenih primerih lahko privede do socialne izolacije delavcev in tako do nezadovoljstva pri delu. Poleg tega teledelo lahko vpliva tudi na poslabšano zdravstveno stanje delavcev na daljavo, ki se kaže v obliki povečanega stresa, čustvene izčrpanosti, zvišanja ravni holesterola, prebavnih motenj ter bolezni srca in ožilja (Toscano in Zappalà, 2020; Madsen, 2003). Zanimivo je, da med negativne posledice teledela nekatere študije prištevajo manjšo produktivnost zaposlenih, čeprav večina raziskav dokazuje ravno nasprotno.

V omenjeni analizi razpoloženja sta Loia and Adinolfi (2021) izpostavili nekatere zaznane negativne posledice teledela, ki vplivajo na družbeno dimenzijo trajnosti. To so: depresija in psihične motnje, stres, pomanjkanje ravnovesja med poklicnim in zasebnim življenjem ter organizacijska/družbena izolacija. Še posebej sta bili izpostavljeni izoliranost in samota, ki lahko povzročata tudi hujšo obliko depresije. Pri teledelu lahko pomanjkanje neposrednega osebnega stika vpliva na odnose s sodelavci in lahko ustvarja več konfliktov, manj je možnosti nadzora s strani vodij ekip ter manj povratnih informacij o timskih procesih. Z vidika ekonomskih vidikov trajnosti (pri analizi razpoloženja) sta bila zaznana dva temeljna pojava, povezana s teledelom. Eden je digitalna in kibernetska varnost, ki jo delavci na daljavo zaznavajo kot nastajajoč problem, drugi pa je padec produktivnosti (Loia and Adinolfi, 2021).

Smeri razvoja (post-)pandemijskega (trajnostnega) urbanizma in vloga teledela

Gosto poseljena urbana območja (kot temelj trajnostnega urbanizma) in pandemija

Eno od temeljnih načel trajnostnega urbanizma (do izbruha pandemije) je (bila) visoka gostota poseljenosti (Bramley in Power, 2009; Dempsey et al., 2012). Le prek goste urbane poselitve je lahko dosežena »kritična masa prebivalstva« za trajnostno, dolgoročno vzdržnost šolstva, zdravstva,

recikliranja, javnega prometa in drugih storitev. Visoka urbanistična koncentracija je (bila) pogoj za trajnostni urbanizem, ki temelji na neodvisnosti od avtomobilov; brez nje si ne moremo predstavljati oz. si do sedaj nismo mogli predstavljati trajnostnega načina bivanja. Urbanistično zgoščevanje oz. gosta poseljenost ima močan vpliv na vse tri dimenzije trajnostnega urbanizma, in sicer: na okoljsko dimenzijo trajnostnega urbanizma: manj avtomobilskega prometa, trajnostna mobilnost, manj energije za bivanjske potrebe itd.; družbeno dimenzijo: uporaba javnih prostorov, dostopnost javnih institucij, socialna vključenost, dostopnost raznovrstnih kulturnih aktivnosti, manjša stigmatizacija, spoštovanje različnosti itd.; ekonomsko dimenzijo: ekonomska vzdržnost javnega prometa, šolstva, bolnišnic, gasilcev, upravljanja z odpadki in recikliranja, cenejše vzdrževanje javne infrastrukture (cest, vodovodnih cevi, električne napeljave), večja in pestrejša izbira zaposlitvenih možnosti itd.

V letu 2020 pa se je nepričakovano pojavila globalna pandemija, ki je pretresla tudi še tako utečene, zakoreninjene ideje o trajnostnem urbanizmu. Dandanes ni več dvomov in je znanstveno dokazana močna korelacija med »mestom z visoko urbanistično gostoto« in širjenjem pandemije. Zemljevid smrtnosti zaradi Covida-19 v letu 2020 v EU in ZDA se skoraj popolnoma ujema z zemljevidom gostote prebivalstva (Fezi, 2020). Visoka gostota poseljenosti je lahko povezana z nehiigienskimi razmerami, ki spodbujajo širjenje nalezljivih bolezni. Gneča povečuje tveganje za okužbe, ki se prenašajo aerosolno ali kapljično (Capolongo et al., 2020). Trenutna pandemija torej na neki način utemeljuje smiselnost bivanja v ločenih enodružinskih hišah z relativno velikim vrtom, saj taka oblika bivanja omogoča konstantno varno protipandemično socialno distanciranje (Megahed in Ghoneim, 2020). Seveda pa je »bivanje na samem« v nasprotju z načeli trajnostne arhitekture in trajnostnega urbanizma, ki so bili promovirani pred pandemijsko krizo. Ustvarjanje javnih prostorov, mesta z visoko gostoto prebivalcev, spodbujanje javnega prometa so bili utečeni in splošno sprejeti koncepti trajnostnega mesta, ki pa zdaj delujejo v prid širjenju pandemije (Fezi, 2020)

Sodeč po statistiki korelacije stopnje umrljivosti, povezane z gostoto poseljenosti, bi lahko sklepali, da bi dolgoročen ukrep proti širjenju pandemije predstavljala nižja urbanistična gostota. Ta pristop bi bil v nasprotju s priporočili za zmanjšanje suburbanizacije. Slednja namreč vpliva na povečanje stroškov prevoza, ima negativne socialne posledice in tudi negativne vplive na zdravje ljudi zaradi večjega onesnaževanja zraka (vožnje z avtomobili) in večje nagnjenosti k debelosti ter hipertenziji (Fezi, 2020). Množičen premik v naselja z manjšo gostoto prebivalstva z namenom, da bi zmanjšali širjenje virusne pandemije, se zdita ta trenutek preveč poenostavljena in nepremišljena rešitev.

Teledelo in pandemija

V zadnjem letu je delo na daljavo doseglo izjemno visoko raven uporabe predvsem zaradi preprečevanja širitve Covida-19. Iz tega razloga je velik del delovne sile, ki je lahko (bil) operativen prek teledela, prejel navodila, da ostane doma in nadaljuje z delom na daljavo. V skladu z ukrepi vlade, da zaposleni ostanejo doma, je skoraj 4/10 vseh zaposlenih v Evropi začelo delati na daljavo (Eurofound, 2020). Največji porast teledela je bilo mogoče zaznati v državah, ki jih je virus najbolj prizadel in kjer je bilo delo na daljavo že pred pandemijo relativno bolj razširjeno. Na Finskem je skoraj 60 odstotkov zaposlenih prešlo na delo od doma. V Luksemburgu, na Nizozemskem, v Belgiji in na Danskem je bilo »teledelavcev« 50 odstotkov; na Irskem, v Avstriji, Italiji in na Švedskem pa je med pandemijo delalo od doma približno 40 odstotkov zaposlenih. Ta porast kaže, da je s primerno tehnologijo, komunikacijskimi orodji in reorganizacijo dela mogoče na daljavo preusmeriti veliko več delovnih mest, kot smo si kadarkoli lahko predstavljali (International Labour Organization, 2020).

Med pandemijo je bilo delo na daljavo v glavnem obravnavano kot način organizacije dela, ki zagotavlja varnost zaposlenih in hkrati omogoča kontinuiteto gospodarske dejavnosti (Loia in Adinolfi, 2021). Pandemija je postavila v ospredje zdravje, vendar je hkrati v številnih skupnostih še bolj poudarila neenakost/nepravičnost pri zagotavljanju osnovne infrastrukture. Številni odzivi vlad na Covid-19 predvidevajo dostop do določenih oblik javne infrastrukture. Zahteve za opravljanje plačanega teledela predvidevajo v prvi vrsti primeren dom, ki lahko omogoča tovrstno delo, in različne elemente osnovne infrastrukture, kot je na primer dostop do širokopasovnega interneta (Enright in Ward, 2020). Pandemija je za določene najbolj prikrajšane skupine ljudi še povečala diskriminiranost/neenakopravnost tudi z vidika (samoumevnega) dostopa do širokopasovne internetne tehnologije. Da bi v prihodnje preprečili »digitalni razkorak«, je potrebno bolj pravično načrtovati temeljne infrastrukturne dobrine in poleg vode, kanalizacije ter cest vključiti v »košarico osnovnih civilizacijskih dobrin« tudi dostop do širokopasovnega interneta. Le-ta ni (več) razkošje, temveč nuja – osnovna dobrina (Calthorpe in Fulton, 2001).

Prihodnje postpandemijske bivanjske izbire in vloga teledela – (A)

»Nazaj v predmestja, nazaj na podeželje?« ...

Glede na vse večjo potrebo po socialni distanci in z večjim tveganjem pred nalezljivimi boleznimi ima Covid-19 lahko pomemben in trajen (negativen) vpliv na gibanje »nazaj v mesto«, ki ga v zadnjih desetletjih opazamo v številnih mestih »globalnega severa« (Bereitschaft, 2020). Za določen delež

populacije, ki lahko dela na daljavo, tveganje pred okužbo pretehta zaznane koristi urbanega življenjskega sloga. Zaradi kombinacije (1) skrbi glede prenosa nalezljivih bolezni, kot je Covid-19, (2) omogočenih prilagodljivih delovnih razmer (prek teledela) in (3) cenovno ugodnejših stanovanj zunaj mesta lahko dejansko pride do opaznega množičnega odseljevanja meščanov v redko naseljena območja zunaj mesta. Prva statistična poročila že nakazujejo novi trend, da je na nekaterih trgih pandemija morda že sprožila upad povpraševanja po bivanju v gosto poseljenih soseskah (Bereitschaft in Scheller, 2020). Nedavna poročila iz Anglije kažejo na povečano povpraševanje po hišah v primestnih naseljih in podeželskih hišah, ki imajo več prostora tudi za vzpostavitev domače pisarne (Kang et al., 2020).

Nastajata torej dve silnici, ki stremita v smer suburbanizacije. Prva vpliva na ljudi, da se zaradi varnosti pred okužbo selijo v suburbana, redko naseljena območja. Druga silnica, tudi zaradi osebne varnosti/zdravja, vedno bolj poudarja in promovira intenzivnejšo uporabo teledela, ki v določenih primerih še dodatno utrjuje netrajnostne vedenjske in bivanjske izbire, in še dodatno pospešuje urbanistično razpršenost.

Če delo na daljavo postane širše sprejeto in ohrani visoko doseženo raven tudi v obdobju po Covidu-19, bodo visoki stroški življenja v številnih mestih verjetno spodbudili ljudi, da živijo in delajo na daljavo v cenejših predmestjih ali na podeželju (Bereitschaft in Scheller, 2020). Ta scenarij ima seveda tudi velik vpliv na (ne)trajnostnost prometa. Prek izbire lokacije bivanja je namreč možno dokaj natančno napovedati trajanje potovanja in izbiro (ne)trajnostnega prevoznega sredstva (Wang in Osbilen, 2020). Čeprav prebivalci več časa porabijo za delo na daljavo in živijo v soseskah z večjo gostoto bivanja, z dobro povezanimi in pretočnimi omrežji ulic in cest ter številnimi možnostmi javnega prevoza pogosteje uporabljajo trajnostne načine prevoza. Kot je bilo omenjeno v prejšnjem poglavju, so seveda poleg prometa še druge relevantne, zlasti socialne posledice, ki jih ima lahko sprejemanje teledela v kombinaciji s suburbanim načinom življenja, in lahko negativno vplivajo na kvaliteto življenja posameznikov (depresija, socialna izključenost, alienacija itd.).

Teledelo poleg spodbujanja razpršenosti bivalne lokacije vpliva tudi na manjše potrebe in posledično povpraševanje po pisarniških prostorih. Čeprav medosebne komunikacije »iz oči v oči« še ni mogoče v celoti nadomestiti z delom na daljavo, številni delodajalci in zaposleni ugotavljajo, da lahko večino svojih delovnih procesov dokaj učinkovito opravijo z minimalnim osebnim stikom. To se seveda ne nanaša na vsako delovno mesto ali delovno nalogo, vendar je nabor delovnih aktivnosti, ki jih je mogoče opravljati od doma, dovolj obsežen, da se v prihodnjih desetletjih lahko razvoj komercialnih dejavnosti popolnoma preobrazi. Prezgodaj je še, da bi napovedali dolgoročne trende, obstaja pa realna možnost, da bodo

poslovna mestna središča dobila povsem novo vlogo, kar bi lahko radikalno spremenilo podobo mest (Bereitschaft in Scheller, 2020).

... ali (B) »rekonstrukcija novega modela gosto naseljenega trajnostnega mesta?«

Prenosljive bolezni že od nekdaj vplivajo na esenco urbane infrastrukture. Sodobna mestna urbanistična struktura je produkt preteklih stanovanjskih, sanitarnih in socialnih reform, ki so se vzpostavile kot odziv na različne epidemije (Enright in Ward, 2020). Zanimivo bo spremljati, kako se bo v prihodnosti odzvalo »postpandemijsko mesto«, katere inovacije bodo vpeljane, kateri tehnološki in družbenoprostorski presežki bodo izumljeni z namenom, da ne zapustimo mesta in se ne odločimo za življenje v dehumaniziranih predmestjih. Seveda je nemogoče napovedovati prihodnost; možno pa je analizirati določene današnje vzgibe, začetne tendence, proučiti prve iniciative, aktivnosti, ki že kažejo prve empirične rezultate in vzpodbudno kažejo tudi na drugačno vizijo mesta v bližnji prihodnosti.

Eden izmed dobrih primerov novega (post-)pandemičnega urbanističnega vala predstavlja nadgradnja koncepta »15-minutnega pametnega mesta«, ki ga trenutno vpeljujejo v več mestih (npr. zelo dejavno v Parizu); sloni na štirih temeljnih načelih: »bližini«, »gostoti«, »digitalizaciji« in »različnosti«. Prenovljeni model nadaljuje trajnostno prakso goste poseljenosti, kjer so vse ključne storitve na voljo v radiju 15-minutne hoje/kolesarjenja in hkrati: (1) spodbuja socialno vključenost in kohezijo, (2) promovira transformacijo urbane infrastrukture, ki je prilagojena spremembam življenjskega sloga 21. stoletja, (3) temelji na digitalni revoluciji, (4) upošteva vsa okoljska vprašanja in izzive podnebnih sprememb. Koncept »15-minutnega mesta« temelji tudi na omogočanju trajnostne in varne mobilnosti s posebnim fokusom na kolesarjenju in postavljanju novih kilometrov varnih kolesarskih koridorjev. Hkrati pa se fokusira na pospeševanje oblikovanja (decentralizirano v vsaki soseski) novih javnih prostorov, parkov in kulturnih storitev, katerih priljubljenost in povpraševanje se je v času pandemije povečala. Digitalizacija pametnih mest vključuje tudi analizo različnih podatkovnih baz, kar omogoča (v vsakem trenutku) natančno predvidevanje/določanje pandemijsko nevarnih okoliščin in situacij ter varno izogibanje gnečam in nadzorovano uporabo alternativnih oblik prevoza, kar posledično znižuje prenosljivost okužb tudi v gosto naseljenih območjih.

Drugi dober primer oz. urbani eksperiment, ki se je izkazal za uspešnega med pandemijo, predstavljajo »superbloki« v Barceloni (v angleščini se je utrdil izraz »superblock«; v španščini »supermanzana«; v katalonščini »superilles«). V t. i. »superblokih« predstavlja gosta naseljenost prednost, in ne grožnja, ter je hkrati tudi orodje za bojevanje proti pandemiji. Superbloki so

umetno ustvarjene urbane celice (400 m x 400 m), sestavljene iz že postavljenih devetih velikih kvadratnih blokov; v prostore med bloki aktivno vključujejo tudi odprte javne prostore (ulice, pločnike, trge). Cilj te »nove enote soseske« je zmanjšati odvisnost od avtomobilov v Barceloni in ustvariti trajnostne, zdrave, kompaktne in povezane prostore z mešano rabo in velikim potencialom za socialno vključevanje. Prvi superblok je bil ustvarjen leta 2016; cilj pa je postaviti 503 superblokov v mestu. Znotraj območja superbloka so namesto cest in parkirnih mest urejene nove javne površine za pešce, zasajena drevesa in zelene površine, postavljene so klopi in igrišča ter vpeljane številne lokalne kulturne dejavnosti na prostem (Fabris et al., 2020).

V raziskavi Fabrisa et al. (2020) so intervjuvanci pozitivno ocenili vlogo sistema »superbloka« v času pandemije in karantene, saj je ta inovativni urbanistični model zagotavljal odprte javne prostore za prebivalce, ki imajo tako na voljo dovolj prostora za ohranjanje varne medosebne razdalje. Zmanjšanje prostora za zasebna vozila in posledično vključitev novih prostorov, namenjenim pešcem, je omogočilo tudi boljšo dostopnost do lokalnih trgovin in storitev. Vse te spremembe so pripomogle k utrjevanju občutka lokalne identitete skupnosti. Tudi varnost prebivalcev se je povečala, saj so javni prostori večji in omogočajo učinkovito socialno razdaljo. Superblok je tako danes izvedljiv urbanistični in družbenoprostorski konstrukt, ki pripomore k izboljšanju duševnega in fizičnega zdravja ljudi ter doseganju nižje stopnje onesnaženosti in prometa (Fabris et al., 2020).

Gosto naseljena območja omogočajo lažjo dostopnost do vseh javnih institucij in osnovnih storitev, ki so na voljo na relativno majhni razdalji. Kakorkoli že pa delo (mišljeno »fizično« – delovno mesto) dandanes pomeni eno redkih nujnih opravil, ki jih običajno prebivalci velikih (tudi trajnostnih) mest nimajo na razpolago v radiu 15-minutne hoje/kolesarjenja. Večina prebivalcev trajnostnih »superblokov« ali pariških sosesk, ki so prenovljene po principih 15-minutnega mesta, nima in verjetno ne bo imela delovnega mesta v lastni soseski in je primorana dan za dnem potovati na delovno mesto. Prebivalci teh sosesk poleg koles večinoma uporabljajo javni promet, ki pa med pandemijo predstavlja potencialni vir okužb, in je zato priporočljiva le polovična zasedenost. Da bi omilili nastalo težavo, ki se pojavlja tudi v trajnostno in inovativno prenovljenih soseskah, je priporočljiva uporaba teledela, ki predstavlja idealno orodje za preprečevanje okužb, če deluje komplementarno in v sinergiji z drugimi urbanističnimi politikami. Teledelo omogoča, da delavci (na primer) vsaj pol tedna delajo od doma. Na ta način – s celovitim upravljanjem in povezovanjem sistema javnega prometa in delodajalcev – bi bilo omogočeno, da bi bil v času pandemije javni promet vedno varno – polovično zaseden. Poltedensko teledelo in pametno načrtovana uporaba sistema javnega prometa bi tako

omogočila občasno ohranjanje stikov s sodelavci »iz oči v oči« in hkrati omogočala ohranjanja zdravja. V prihodnjih morebitnih stopnjevanjih oblikah pandemije, ob pojavu visoke nevarnosti prenosljivosti okužb, pa bi lahko »superbloki« oz. trajnostne, kompaktne soseske ublažile socialno izoliranost in odtujenost zaradi »neprestanega« celotedenskega teledela. Sama urbanistična struktura novega zelenega vala gosto naseljenih sosesk z mešano rabo bi v tem primeru pripomogla k krepitvi socialne interakcije (vsaj v prostem času) in kompenzirala alieniranost samotarskega teledela. Torej bi primerno načrtovana, gosto naseljena, živahna soseska ublažila negativne družbene posledice, ki jih povzroča teledelo.

Teledelo omogoča, da prebivalci mest več časa preživijo v svoji ali bližnji soseski, kar pozitivno vpliva na poslovanje lokalnih restavracij, kavarn, obrtniških delavnic, trgovin ter tako ustvari več lokalnih delovnih mest. Teledelo torej posredno v »15-minutni soseski« ali »superbloku« ali drugi obliki trajnostne soseske pospešuje lokalni determinizem in aktivira ter intenzivizira družabno življenje soseske. Na ta način je s teledelom in s pomočjo drugih tehnologij digitalnega pametnega mesta možno ohraniti (in nadgraditi) temeljno paradigmo trajnostnega urbanizma – gostoto poseljenosti.

Seveda je mesto večplastno, večdimenzionalno in je omejitev bivanja samo na svojo sosesko zaradi onemogočene mobilnosti lahko za posameznike precej omejujoče, tudi zaradi tega, ker ohromi celovitejše izkustvo urbanosti, »flanerstvo«, kreativno »tavanje« po mestu in igrivo soočanje z nepričakovanim, neznanim, »drugostjo«, kar vse mesto ponuja. Kakorkoli pa je še vedno bolje (za omejen čas pandemije) biti omejen na kvalitetno, varno, zeleno in živahno sosesko kot pa le na lasten dom.

Sklep

Članek se je predvsem posvetil proučevanju, kako je pandemija spremenila osnovna načela trajnostnega urbanizma (prvo raziskovalno vprašanje) in ugotavljanju, kakšne so smeri družbenoprostorskega razvoja med pandemijo oziroma po njej (drugo raziskovalno vprašanje). Analiza je pokazala, da so določena dosedanja trajnostna urbanistična načela (predvsem gostota poselitve) postavljena pod vprašaj, in lahko celo pripomorejo k širjenju okužb. Pred pandemijo je bilo temeljno načelo trajnostnega urbanizma visoka gostota poseljenosti oz. visoka urbanistična koncentracija, ki je omogočala neodvisnost od avtomobilov in kritično maso prebivalstva za dolgoročno vzdržnost osnovnih storitev (šolstvo, zdravstvo, javni promet itn.). Globalna pandemija Covida-19 pa je pretresla uveljavljena načela trajnostnega urbanizma. Trajnostna mesta z visoko urbanistično gostoto, živahnimi javnimi prostori, razvejanim in popularnim javnim prometom lahko namreč pospešujejo širjenje pandemije. Zaradi dokazane močne korelacije

med visoko urbanistično gostoto in širjenjem pandemije je potrebno na novo redefinirati ustaljene principe trajnosti in iskati nova trajnostna izhodišča oz. inovativne urbanistične prakse.

Identificirani sta bili dve potencialno možni družbenoprostorski postpandemijski manifestaciji/smeri razvoja: intenzivizacija procesa suburbanizacije oz. množične selitve v manjša naselja, ali/in trajnostna transformacija ter nadgradnja obstoječega urbanega tkiva, ki omogoča gosto naseljenost. Suburbanizacija predstavlja opcijo, ki se je že večkrat pojavila v zgodovini, ko mesto pooseblja grožnjo človeku. Pandemija ima namreč dvojni vpliv na povečano selitev ljudi iz mest in na pospešitev procesa suburbanizacije. Prvi vpliv se odraža prek povečanega povpraševanja po hišah v manj gosto poseljenih območjih, kjer so možnosti za okužbo manjše. Drugi vpliv pandemije pa se kaže v povečanem obsegu teledela (prav tako zaradi varnosti), kar posredno tudi vpliva na izbiro bivanjske lokacije, saj je z delom na daljavo delovni proces omogočen tudi zunaj mestnih središč.

Po drugi strani pa smo dandanes sočasno priča tudi pojavu novega (post-)pandemičnega trajnostnega urbanističnega vala (»15-minutna mesta«, »superbloki« itn.), ki z novimi družbenoprostorskimi ukrepi ohranja urbanistično gostoto, večja javne prostore, ki so posledično varnejši, in hkrati prek inovativnih digitalnih ukrepov (kot na primer predvidevanja in omejevanja gneč na ulicah, javnih prostorih in v javnem prometu) omejuje prenašanje okužbe.

Omejitev zaradi Covida-19 so spremenile naše običajne prostore/kraje za delo, šolanje, nakupovanje in preživljanje prostega časa. Urbanistično načrtovanje se bo v prihodnje primorano temeljito prilagoditi in ustvariti pogoje za »večnamenskost« prostorov in za nove razmejitve med zasebnim in javnim prostorom (Maturana in drugi, 2021). V preteklosti smo se pri soočenju s postepidemijskimi izzivi zanašali na v tistem trenutku najsodobnejše inovacije in tehnične rešitve. Zdaj, v času digitalizacije, digitalne in druge tehnične rešitve pametnih mest predstavljajo pomembna orodja, ki so lahko v pomoč pri reševanju različnih pandemičnih izzivov. Pomemben, a ne edini instrument, ki lahko predstavlja odločilen kamenček v mozaiku družbenoprostorskih protipandemijskih rešitev, je teledelo. Analize raziskave so temeljile na ugotavljanju, kakšno vlogo bi lahko imelo teledelo v postpandemijskem družbenoprostorskem razvoju (tretje raziskovalno vprašanje). Loia in Adinolfi (2021) označujeta teledelo kot »ekološko inovacijo«, ki je sestavljena iz novih ali spremenjenih postopkov, praks, sistemov in izdelkov, ki prispevajo k dolgoročni trajnosti. Teledelo je tesno povezano z »zelenimi vprašanji« glede okolja, prevoza, bivalne lokacije, lokacije pisarniških prostorov in uporabe različnih virov energije (Loia in Adinolfi, 2021). Seveda pa teledelo samo po sebi ni in ne more biti edina rešitev v boju proti pandemiji. Poleg neizpodbitnih koristi teledela, ki jih ima na trajnostnost,

je mogoče trditi, da teledelo, če ga apliciramo le kot ad-hoc ukrep in neusklajeno s celovito družbenoprostorsko politiko, lahko v določenih okoliščinah predstavlja tudi škodljiv ukrep. Z analizo znanstvene literature je bilo mogoče ugotoviti, da so rezultati raziskav pogosto kontradiktorni, še posebej pri določanju dobrobiti in negativnih vplivov teledela z vidika družbene dimenzije trajnostnega razvoja. Nekatere študije omenjajo celo t.i. »povratni negativni efekt« dela na daljavo, ki je še posebej poudarjen na področju (ne) trajnostnih bivanjskih preferenc. Vpeljava teledela naj bi namreč za določen delež populacije spodbujala spremembo bivanjskih preferenc – v smeri netrajnostnih oddaljenih primestnih naselij. Ta pojav bi lahko dolgoročno celo preglasil druge naravovarstvene koristi teledela. Poleg tega naj bi teledelo lahko (v določenih primerih) povečalo kumulativno stopnjo okoljsko oporečnega primestnega potovanja (na povprečni letni ravni) (Lachapelle et al., 2018). Teledelo samo po sebi, vpeljeno brez celovite družbenoprostorske strategije upravljanja, lahko v določenih primerih povzroča več škode kot koristi. Kakorkoli pa teledelo v kombinaciji s trajnostno prestrukturiranimi soseskami (kot npr. »15-minutno mesto«, »superbloki«) in pametnim upravljanjem mestne infrastrukture ter aktivno participacijo prebivalcev mest lahko pomembno pozitivno vpliva na kvaliteto življenja, duševno ter telesno zdravje meščanov in na vse tri dimenzije trajnostnega razvoja. Teledelo, ki deluje sinergično, komplementarno in usklajeno z drugimi družbenoprostorskimi ukrepi, predstavlja odlično orodje pri blaženju negativnih učinkov pandemije; imelo bo pomembno vlogo tudi v postpandemijemskem obdobju.

V zadnjih letih se je veliko razpravljalo o odpornosti oz. rezilientnosti mest, predvsem iz tehnološko-okoljskih vidikov, manj pa iz družbenih vidikov. Vendar pa je »urbanost« (v angl. »urbanity«) oz. rezilientnost urbanosti ena glavnih »nevidnih« družbenih gonilnih sil, ki tvori mesto in jo dela (trdo) živo. Esenca urbanosti se odraža prek vrednot, življenjskega sloga in mentalnih vzorcev meščanov. Urbanost je mogoče opredeliti s sklopom posebnih družbenih značilnosti, ne glede na geografsko lego mesta. Raznolikost ljudi oz. njihovih prepričanj in osebnih zgodovín je najpomembnejša izmed navedenih značilnosti (Lefebvre, 1970). Ne glede na to, ali se jo ovekoveča, komercializira, dopušča ali zatira, je raznolikost temeljna značilnost urbanosti, po kateri se razlikuje od podeželja, ki je pogosto asociirano s »homo-genostjo«. Druge prav tako pomembne, ključne značilnosti urbanosti so: hitrost; pretok ljudi, informacij in blaga; mobilnost in koncentracija oz. gostota (Lefebvre, 1970). Za Richarda Sanneta predstavlja »urbanost« aplikacijo gostote in različnosti/raznolikosti v mestu, kjer lahko prebivalci pridobijo bolj uravnotežen občutek identifikacije – po eni strani z ljudmi, ki so jim podobni; po drugi strani pa prek pripravljenosti tveganja, soočanja z neznanim oz. z ljudmi, ki so drugačni. Tovrstne izkušnje urbanosti so unikatne in

ljudem prek soočanja z različnostjo omogočajo, da izvejo kaj novega o sebi. »Urbanost« za Sennetta pomeni »različnost«, »raznolikost«, »gostoto«, »tujce«, »mešanico ljudi«, »kompleksnost« in »anonimnost«. Prav tako naj bi koncept urbanosti bil povezan z »odkrivanjem« prek »decentralizacije« in »dislokacije«. S ponotranjenjem drugačnosti je možno občutiti »disonanco«, ki transcendentira običajne mundane poglede na svet (Sennett, 1990). Urbanost je hkrati družbeno-kulturni koncept in konstrukt grajenega okolja. Urbani življenjski slog predstavlja obliko civilizacijske kulture, ki zahteva strpnost do drugačnosti. Grajeno okolje (urbanizem) pa določa urbanost prek svoje fizične strukture – arhitekture, prek javnih prostorov, gostote in pretočnosti. Ko se ob epidemiji razpravlja o množični selitvi iz mest ter postavlja gostoto naseljenosti in posledično tudi raznolikost pod vprašaj, se nikakor ne sme pozabiti na pomen urbanosti, ki pomeni tisočletni civilizacijski dosežek in je globoko zakoreninjena v naš način življenja ter nas determinira kot osebe in osebnosti.

Zelo težko je napovedati, ali bodo prihodnje »postpandemijske« bivanjske izbire šle v smer – (A) »nazaj v predmestja, nazaj na podeželje« ali v smer »obujene urbanosti« oz. (B) »rekonstruiranja novega modela gosto naseljenega trajnostnega mesta«. Možno (ali celo verjetno) je, da bosta obe smeri delovali vzporedno, istočasno druga mimo druge (A + B) in se bo še bolj segmentirala in konsolidirala tipologija populacije na podeželju in v mestih. Ne sme se pa izključiti, da obstaja tudi še (danes) neimenovana, prihodnja usmeritev (C), ki se je trenutno ne da predvideti, ker je še vedno v rizomatični, predkoreninski, nemara predidejni zasnovi, in bi lahko radikalno spremenila naša trenutna dognanja. Če pogledamo podobe mest pred izumom avtomobila in slike istih mest (in ulic) 20 ali 25 let kasneje, lahko vidimo, da določene inovacije korenito v zelo kratkem času spremenijo naše dojemanje in doživljanje vsakdana.

Nemogoče je predvideti, kaj se bo zgodilo v naslednjih letih, ali nas bo razsvetlil novi »belle époque«, ki je večkrat nasledil velike epidemije; ali pa se ta pandemija ne bo nikoli končala; ali bomo, kot pravi Yuval Noah Harari, doživeli izrazito segmentacijo med homo sapiensom in novim »superčlovekom«, ki bo prežet z umetno inteligenco, ki nas (jih) bo poznala bolj, kot se poznamo sami, in nas (jih) bo samodejno osamila ob nevarnem stiku itd.

LITERATURA

- Anderson, Amanda J., Seth A. Kaplan in Ronald P. Vega (2015): The impact of telework on emotional experience: When, and for whom, does telework improve daily affective well-being? *European Journal of Work and Organizational Psychology* 24 (6): 882–897.
- Baruch, Yehuda (2001): The status of research on teleworking and an agenda for future research. *International Journal of Management Reviews* 3: 113–129.

- Belzunegui-Eraso, Angel in Amaya Erro-Garcés (2020): Teleworking in the Context of the Covid-19 Crisis. *Sustainability* 12 (9): 3662.
- Bereitschaft, Bradley (2020): Gentrification central: A change-based typology of the American urban core, 2000–2015. *Applied Geography* 118: 102206.
- Bereitschaft, Bradley in Daniel Scheller (2020): How Might the COVID-19 Pandemic Affect 21st Century Urban Design, Planning, and Development? *Urban Science* 4 (4): 56.
- Bojovic, Dragana, Jaime Benavides in Albert Soret (2020): What we can learn from birdsong: Mainstreaming teleworking in a post-pandemic world. *Earth System Governance* 5: 100074.
- Bramley, Glen in Sinead Power (2009): Urban form and social sustainability: the role of density and housing type. *Environment and Planning B: Planning and Design* 36: 30–48.
- Calthorpe, Peter in William Fulton (2001): *The Regional City: Planning for the end of sprawl*. Washington: Island Press.
- Capolongo, Stefano, Andrea Rebecchi, Maddalena Buffoli, Appolloni Letizia, Carlo Signorelli, Gaetano Maria Fara in Daniela D'Alessandro (2020): COVID-19 and cities: From urban health strategies to the pandemic challenge. A decalogue of public health opportunities. *Acta Biomedica* 91 (2): 13–22.
- De Abreu e Silva, João, Patricia C. Melo (2018): Does home-based telework reduce household total travel? A path analysis using single and two worker British households. *Journal of Transport Geography* 73: 148–162.
- Dempsey, Nicola, Caroline Brown in Glen Bramley (2012): The key to sustainable urban development in UK cities? The influence of density on social sustainability. *Progress in Planning* 77 (3): 89–141.
- Enright, Theresa, in Kevin Ward (2021): Governing urban infrastructures under pandemic conditions: some thoughts. *Urban Geography*, v tisku (DOI: 10.1080/02723638.2021.1893050).
- Fabris, Luca Maria Francesco, Federico Camerin, Gerardo Semprebon in Riccardo Maria Balzarotti (2020): New Healthy Settlements Responding to Pandemic Outbreaks: Approaches from (and for) the Global City. *The Plan Journal* 5 (2): 385–406.
- Fezi, Bogdan Andrei (2020): Health engaged architecture in the context of COVID-19. *Journal of Green Building* 15 (2): 185–212.
- Fonner, Kathryn L. in Michael E. Roloff (2010): Why Teleworkers are More Satisfied with Their Jobs than are Office-Based Workers: When Less Contact is Beneficial. *Journal of Applied Communication Research* 38 (4): 336–361.
- Gray, Mike, Noel Hodson in Gil Gordon (1995): *Teleworking Explained*. New York: John Wiley & Sons.
- Hook, Andrew, Victor Court, Benjamin K. Sovacool, in Steve Sorrell (2020): A Systematic Review Of The Energy And Climate Impacts Of Teleworking. *Environmental Research Letters* 15: 093003
- Kang, Myounggu, Yeol Choi, Jeongseob Kim, Kwan Ok Lee, Sugie Lee, In Kwon Park, Jiyoung Park, in Ilwon Seo (2020): COVID-19 impact on city and region: What's next after lockdown? *International Journal of Urban Sciences* 24 (3): 297–315.

- Lachapelle, Ugo, Georges A. Tanguay in Lea Neumark-Gaudet (2018): Telecommuting and sustainable travel: reduction of overall travel time, increases in non-motorised travel and congestion relief? *Urban Studies* 55 (10): 2226–2244.
- Lefebvre, Henri (1970): *The Urban Revolution*. Minneapolis: University of Minnesota Press (ponatis prevoda leta 2003).
- Loia, Francesca in Paola Adinolfi (2021): Teleworking as an Eco-Innovation for Sustainable Development: Assessing Collective Perceptions during COVID-19. *Sustainability* 13 (9): 4823.
- Madsen, Susan R. (2003): The effects of home-based teleworking on work-family conflict. *Human Resource Development Quarterly* 14 (1): 35–58.
- Mann, Sandi in Lynn Holdsworth (2003): The psychological impact of teleworking: stress, emotions and health. *New Technology, Work and Employment* 18 (3): 196–211.
- Maturana, Beatriz, Ashraf M. Salama in Anthony McInnery (2021): Architecture, urbanism and health in a post-pandemic virtual world. *Archnet-IJAR* 15 (1): 1–9.
- Megahed, Naglaa A. in Ehab M. Ghoneim (2020): Antivirus-built environment: Lessons learned from Covid-19 pandemic. *Sustainable Cities and Society* 61: 102350.
- Mokhtarian, Patricia L., Gustavo O. Collantes in Carsten Gertz (2004): Telecommuting, residential location, and commute-distance traveled: evidence from state of California employees. *Environment and Planning A: Economy and Space* 36 (10): 1877–1897.
- Reid, Alastair (1994): *Teleworking: A Guide to Good Practice*. Manchester: Blackwell Pub.
- Schulte, Marthann (2015): Distance faculty experiences: A personal perspective of benefits and detriments of telecommuting. *The Journal of Continuing Higher Education* 63 (1): 63–66.
- Sennett, Richard (1990): *The Conscience of the eye – The Design and Social Life of Cities*. Faber and Faber: London.
- Söderström, Ola (2020): The three modes of existence of the pandemic smart city. *Urban Geography*, v tisku (DOI: 10.1080/02723638.2020.1807167).
- Taskin, Laurent in Flore Bridoux (2010): Telework: a challenge to knowledge transfer in organizations. *The International Journal of Human Resource Management* 21 (13): 2503–2520.
- Toscano, Ferdinando in Salvatore Zappalà (2020): Social Isolation and Stress as Predictors of Productivity Perception and Remote Work Satisfaction during the COVID-19 Pandemic: The Role of Concern about the Virus in a Moderated Double Mediation. *Sustainability* 12 (23): 9804.
- Wang, Kailai in Basar Ozbilen (2020): Synergistic and threshold effects of telework and residential location choice on travel time allocation. *Sustainable Cities and Society* 63: 102468.

VIRI

Eurofound (2020): Living, working and COVID-19: First findings – April 2020. Dublin: Eurofound.

International Labour Organization (2020): Teleworking during the COVID-19 pandemic and beyond. Geneva: International Labour Office. Dostopno prek https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/—ed_protect/—protrav/—travail/documents/instructionalmaterial/wcms_751232.pdf, 10. 08. 2021.